HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

OPERATIV VA MOLIYAVIY IJARA HISOBI TAMOYILLAR, HISOB-KITOB TARTIBI VA IFRS 16 NING TA'SIRI

Qo'ziyeva Maftuna Otabek qizi

Samarqand Iqtisodiyot Va Servis Instituti

Buxgalteriya hisobi kafedrasi assistenti

otabekovnamaftuna46@gmail.com

Toxtayev Zuhriddin

Samarqand Iqtisodiyot Va Servis Instituti

Bank-moliya fakulteti, MK-125 guruh talabasi,

toxtayevzuhriddin121@gmail.com

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.23668150

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijara shartnomalarining buxgalteriya hisobidagi aks etishi tahlil qilinadi. Operativ (operatsion) va moliyaviy ijaraning iqtisodiy mohiyati, tasniflash mezonlari, IAS 17 bo'yicha hisob yuritish tartibi va IFRS 16 standartining yagona yondashuvi ko'rib chiqiladi. Standartlar moliyaviy natijalarga qanday ta'sir qilishi raqamli misol orqali ko'rsatiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, IFRS 16 aktiv va majburiyatlarni balansda to'liq aks ettirish orqali hisobotlarning shaffofligini oshiradi, ammo moliyaviy koeffitsiyentlarni qayta baholashni talab qiladi.

Kalit so'zlar: ijara, operativ ijara, moliyaviy ijara, IAS 17, IFRS 16, foydalanish huquqi aktivi, ijara majburiyati.

1. Kirish

Ijara korxonalar uchun asosiy moliyalashtirish vositalaridan biri hisoblanadi. Uskuna, transport va ko'chmas mulkni sotib olish o'rniga ijaraga olish boshlang'ich xarajatlarni kamaytiradi, texnologik yangilanishlarni osonlashtiradi va erkin mablag'ni asosiy faoliyatga yo'naltirish imkonini beradi.

Uzoq yillar davomida ijara oluvchi tomonidan olingan aktivlar va ularga bog'liq majburiyatlar balansda aks ettirilmagan. Bu holat moliyaviy hisobotlarning to'liqligini pasaytirgan va korxonalarni taqqoslashni qiyinlashtirgan. Xalqaro buxgalteriya hisobi standartlari kengashi (IASB) bu kamchilikni bartaraf etish uchun 2016-yilda IFRS 16 «Ijara» standartini qabul qildi. Standart 2019-yil 1-yanvardan kuchga kirib, IAS 17 ni almashtirdi.

Maqolaning maqsadi operativ va moliyaviy ijara hisobining asosiy jihatlarini ketma-ket ko'rib chiqish, IAS 17 va IFRS 16 o'rtasidagi farqlarni aniqlash hamda ularning moliyaviy ko'rsatkichlarga ta'sirini hisoblab ko'rsatishdir.

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

2. Ijaraning mohiyati va tasnifi

Ijara — ijara beruvchi tomonidan ma'lum muddatga aktivdan foydalanish huquqi ijara oluvchiga beriladigan, ijara oluvchi esa to'lovlar to'laydigan shartnoma. Muhim jihati shundaki, mulkchilik emas, balki foydalanish huquqi uzatiladi. Shu sababli shartnoma nomidan emas, uning iqtisodiy mazmunidan kelib chiqib baholanadi.

An'anaviy tasnifga ko'ra ijara ikki turga bo'linadi:

- Operativ ijara — aktivga egalik bilan bog'liq xavf va foyda asosan ijara beruvchida qoladi. Ijara oluvchi uchun bu xizmat sotib olishga o'xshaydi.
- Moliyaviy ijara — xavf va foydaning deyarli hammasi ijara oluvchiga o'tadi. Iqtisodiy jihatdan bu aktivni kredit evaziga sotib olishga teng.

IAS 17 ga ko'ra, quyidagi mezonlardan biri bajarilsa ijara moliyaviy hisoblanadi: ijara muddati aktivning foydali xizmat muddatining katta qismini (odatda 75 foizdan ortiq) qamrasa; ijara to'lovlarining joriy qiymati aktiv qiymatining deyarli barchasiga (odatda 90 foizdan ortiq) teng bo'lsa; muddat oxirida mulk o'tishi nazarda tutilgan bo'lsa; arzon narxda sotib olish opsiyasi bo'lib, uning amalga oshishi aniq bo'lsa; yoki aktiv faqat ijara oluvchi uchun moslashtirilgan bo'lsa. Foiz ko'rsatkichlari yo'riqnoma xarakterida bo'lib, asosiy e'tibor iqtisodiy mohiyatga qaratiladi.

3. Operativ ijara: IAS 17 bo'yicha hisob

Operativ ijarada ijara oluvchi aktivni balansga kiritmaydi. Ijara to'lovlari ijara muddati davomida chiziqli usulda foyda yoki zarar hisobiga xarajat sifatida yoziladi. To'lovlar notekis bo'lsa ham, xarajat odatda chiziqli taqsimlanadi, chunki bu foydalanish muddatini aks ettiradi.

Ijara beruvchi aktivni o'z balansida saqlaydi va uni foydali xizmat muddati davomida amortizatsiya qiladi. Ijara daromadi ham ijara muddati davomida chiziqli tan olinadi.

Bu usulning asosiy kamchiligi shundaki, ijara oluvchining qarz yuki balansda ko'rinmaydi. Natijada qarz/kapital nisbati va boshqa koeffitsiyentlar haqiqatdan past ko'rsatilishi mumkin.

4. Moliyaviy ijara: IAS 17 bo'yicha hisob

Moliyaviy ijarada ijara oluvchi ijara boshlangan kunda aktivni haqiqiy qiymati yoki minimal ijara to'lovlarining joriy qiymatidan kichigi bo'yicha tan oladi. Shu summada ijara majburiyati ham kiritiladi. Har bir to'lov foiz xarajati va majburiyatning kamayishi o'rtasida taqsimlanadi, foiz esa har davrda qolgan qoldiqqa effektiv stavka bo'yicha hisoblanadi.

Aktivning amortizatsiyasi odatda foydali xizmat muddati bo'yicha olinadi, agar ijara oxirida mulk o'tishi aniq bo'lmasa, ijara muddati yoki foydali muddatning qisqasi tanlanadi. Dastlabki yillarda foiz komponenti kattaroq bo'lgani uchun umumiy xarajat yuqori bo'ladi.

Ijara beruvchi uchun moliyaviy ijara sotuv yoki moliyaviy investitsiya sifatida ko'rib chiqiladi. Investitsiyaning sof qiymati balansga kiritiladi, moliyaviy daromad esa muddat davomida doimiy foiz stavkasi bo'yicha taqsimlanadi.

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

5. IFRS 16: yagona model

IFRS 16 ijara oluvchilar uchun operativ va moliyaviy ijara o'rtasidagi farqni bekor qiladi. Standartga ko'ra, muddati 12 oydan oshadigan barcha ijaralar balansda aks ettiriladi. Muddati 12 oydan qisqa ijaralar va qiymati past aktivlar bo'yicha to'lovlar esa ijara muddati davomida xarajatga yoziladi.

Ijara boshlanganda ijara oluvchi ikki element tan oladi. Birinchisi — foydalanish huquqi aktivi, ya'ni aktivdan foydalanish huquqining qiymati. Ikkinchisi — ijara majburiyati, ya'ni kelgusi to'lovlarning diskontlangan qiymati. Diskont stavkasi sifatida ijaraning ichki stavkasi, uni aniqlab bo'lmasa, ijara oluvchining marginal qarz stavkasi qo'llanadi.

Foydalanish huquqi aktivi odatda chiziqli usulda amortizatsiya qilinadi, majburiyat bo'yicha foiz esa effektiv foiz usulida hisoblanadi. Natijada yillik xarajat dastlabki yillarda yuqori, keyingi yillarda pastroq bo'ladi. Bu esa IAS 17 dagi doimiy operativ xarajatdan farq qiladi.

Shuningdek, ijara to'lovlari amortizatsiya va foizga bo'linganligi sababli EBITDA ko'rsatkichi oshadi. Bu korxonalarni taqqoslashda alohida e'tiborni talab qiladi.

6. Raqamli misol

Korxona uskunani 5 yil muddatga ijaraga olgan deb faraz qilamiz. Har yili oxirida 12 000 birlik to'lanadi, diskont stavkasi yillik 8 foiz. Ijara to'lovlarining boshlang'ich qiymati 12 000 × 3,9927 = 47 912 birlikka teng (5 yil, 8 foiz uchun annuitet koeffitsiyenti 3,9927). Ijara boshida foydalanish huquqi aktivi va majburiyat shu summada tan olinadi.

Ijara majburiyatining yillik harakati quyidagicha:

1-jadval. Ijara majburiyatining harakati (IFRS 16), birlik

Yil	Boshlang'ich qoldiq	Foiz (8%)	To'lov	Asosiy qarz qismi	Yakuniy qoldiq
1	47 912	3 833	12 000	8 167	39 745
2	39 745	3 180	12 000	8 820	30 925
3	30 925	2 474	12 000	9 526	21 399
4	21 399	1 712	12 000	10 288	11 111
5	11 111	889	12 000	11 111	0
Jami	—	**12 088**	**60 000**	**47 912**	—

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

Foydalanish huquqi aktivi 47 912 birlik bo'lib, besh yil davomida amortizatsiya qilinadi: yiliga 9 582 birlik, beshinchi yilda yaxlitlash farqi hisobga olinib 9 584 birlik.

Endi IAS 17 bo'yicha operativ ijara xarajati bilan IFRS 16 bo'yicha xarajatlarni solishtiramiz. Operativ ijarada har yili 12 000 birlik xarajat yoziladi, IFRS 16 da esa amortizatsiya va foiz qo'shiladi:

2-jadval. Foydaga ta'sir: IAS 17 va IFRS 16 solishtirmasi, birlik

Yil	IAS 17: operativ ijara xarajati	IFRS 16: amortizatsiya	IFRS 16: foiz	IFRS 16: jami xarajat
1	12 000	9 582	3 833	13 415
2	12 000	9 582	3 180	12 762
3	12 000	9 582	2 474	12 056
4	12 000	9 582	1 712	11 294
5	12 000	9 584	889	10 473
Jami	**60 000**	**47 912**	**12 088**	**60 000**

Ko'rinib turibdiki, besh yillik umumiy xarajat ikkala holatda 60 000 birlikka teng. Farq taqsimotda: IFRS 16 bo'yicha birinchi yil xarajati 13 415 birlik bo'lib, IAS 17 dan 1 415 birlikka ko'p, beshinchi yilda esa 10 473 birlikka kamayadi.

Birinchi yil oxirida balansda 47 912 − 9 582 = 38 330 birlik foydalanish huquqi aktivi va 39 745 birlik ijara majburiyati paydo bo'ladi. IAS 17 bo'yicha bu summalar balansda ko'rinmas edi.

7. IAS 17 va IFRS 16 o'rtasidagi qiyosiy tahlil

Ikki standart o'rtasidagi asosiy farqlar quyidagi jadvalda jamlangan:

3-jadval. IAS 17 va IFRS 16 bo'yicha asosiy farqlar

Ko'rsatkich	IAS 17: operativ ijara	IAS 17: moliyaviy ijara	IFRS 16 (ijara oluvchi)
Balansda aks etishi	Yo'q	Ha (aktiv va majburiyat)	Ha (barcha ijaralar)
Xarajat tan olinishi	Chiziqli, bir xil	Amortizatsiya va foiz	Amortizatsiya va foiz

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

Ko'rsatkich	IAS 17: operativ ijara	IAS 17: moliyaviy ijara	IFRS 16 (ijara oluvchi)
Yillik xarajat dinamikasi	Doimiy	Yuqoridan pastga	Yuqoridan pastga
EBITDA ta'siri	Ijara xarajati kiradi	Ijara xarajati kiradi	Ijara xarajati chiqariladi
Qisqa muddatli ijara	Operativ	—	Istisno (ixtiyoriy)
Qarz/kapital nisbati	Past ko'rinadi	Yuqori ko'rinadi	Yuqori ko'rinadi

IFRS 16 hisobotning to'liqligini oshiradi, ammo davrlar bo'yicha taqqoslashni murakkablashtiradi. Tahlilchilar eski va yangi hisobotlarni solishtirishda ijara ma'lumotlarini qayta hisoblashlari lozim.

8. Amaliy masalalar

IFRS 16 ni joriy etish korxonadan quyidagi qarorlarni talab qiladi:

- ijara muddatini aniqlash, jumladan uzaytirish va bekor qilish opsiyalarini baholash;
- diskont stavkasini tanlash va asoslash, chunki u majburiyat qiymatiga bevosita ta'sir qiladi;
- ijara va xizmat komponentlarini ajratish;
- indekslangan to'lovlar (masalan, inflyatsiyaga bog'liq) hisobini yuritish;
- ijara ma'lumotlarini yig'ish va nazorat qilish uchun ichki tizim yaratish.

Shuningdek, buxgalteriya va soliq hisobi o'rtasidagi farqlar vaqtinchalik farqlarni va kechiktirilgan soliq aktivi yoki majburiyatini keltirib chiqarishi mumkin. Aniq soliq oqibatlari amaldagi milliy soliq qonunchiligi asosida mutaxassis bilan tekshirilishi kerak.

9. Xulosa

Operativ va moliyaviy ijara hisobi uzoq vaqt ijara oluvchi balansidagi majburiyatlarni to'liq ko'rsatmagan. IFRS 16 esa deyarli barcha ijaralarni balansga kiritish orqali bu kamchilikni bartaraf etdi. Natijada hisobotlar shaffoflashdi, lekin xarajatlar dinamikasi va moliyaviy koeffitsiyentlar o'zgardi.

IFRS 16 ni samarali qo'llash uchun korxonalar ijara shartnomalarini qayta ko'rib chiqishi, ma'lumot tizimini yangilashi va hisobot foydalanuvchilarini o'tish ta'siri bilan tanishtirishi zarur. Kelgusi tadqiqotlar O'zbekiston korxonalarida, ayniqsa kichik va o'rta biznesda, bu standartni joriy etish amaliyotini o'rganishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xalqaro buxgalteriya hisobi standartlari kengashi (IASB). IAS 17 «Ijara». London.

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

2. Xalqaro buxgalteriya hisobi standartlari kengashi (IASB). IFRS 16 «Ijara». London, 2016.
3. Xalqaro buxgalteriya hisobi standartlari kengashi (IASB). IAS 16 «Asosiy vositalar»; IAS 36 «Aktivlarning qadrsizlanishi».
4. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini sharhlash qo'mitasi (IFRIC). IFRIC 4 «Shartnoma tarkibida ijara mavjudligini aniqlash».
5. O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standartlari va amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar.